

KS. BOLESŁAW KUMOR
Lublin

BRACTWA ŚWIĘTYCH ANIOŁÓW STRÓŻÓW NA ZIEMIACH POLSKICH W XVII I XVIII WIEKU

Sobór Trydencki w ostatnim okresie swej działalności (1562-1563) poświęcił dużo miejsca małżeństwu i rodzinie katolickiej przez reformę dotychczasowego prawa małżeńskiego, zniesienie małżeństw tajnych, zaakcentowanie czystości małżeńskiej, uporządkowanie przeszkód małżeńskich, nierozzerwalność małżeństwa, włączenie błogosławienia małżeństw w liturgię Kościoła i podkreślenie w nim tajemnicy Chrystusa i Kościoła¹. Ale dopiero działalność reformistyczna papieży potrydenckich, a zwłaszcza Piusa V (1566-1572) zrodziła w Kościele inicjatywy i instytucje, które objęły swoją troską rodzinę. Do takich inicjatyw należało zaprowadzenie nowej księgi o wysokich walorach duszpasterskich – *status animarum*, czyli Księgi rodzin parafialnych. Miały one bowiem pierwszorzędne znaczenie dla duszpasterstwa indywidualnego, rodzinnego i parafialnego. To duszpasterstwo potrydenckie zgodnie z wymogami humanizmu zwróciło uwagę na jednostkę i rodzinę, co akcentował również nowy, wpływowy zakon jezuitów. Nie bez znaczenia była reformacja protestancka, której należało się przeciwstawić poprzez indywidualne kontakty z wiernymi².

Początek *Księdze status animarum* dała bezpośrednia działalność Piusa V, jako że pierwsze tego typu księgi zaczęto prowadzić w parafiach rzymskich po głośnej wówczas ich wizytacji przez samego papieża. Pierwsze synodalne polecenia zaprowadzenia *status animarum* do duszpasterstwa parafialnego pochodzą z 1569 r. z Państwa Kościelnego i Austrii. W Polsce księgi te

¹ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, cura J. Alberigo i in., Bologna 1997, s. 754-755.

² L. P a s t o r, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, Bd. I-XVI, Freiburg i.Br. 1886-1933 – Bd. VII, s. 283 n.

prowadzono już pod koniec XVI w., a urzędowo wprowadził je synod plenarny kardynała prymasa Bernarda Maciejowskiego w 1607 r. Rytuał piotrkowski z 1631 r. w ślad za Rytuałem rzymskim papieża Pawła V z 1614 r. podał wzór zapisu tej księgi. Obejmował on zatem imiona i nazwiska rodziców i ich dziadków, imiona dzieci z datami ich urodzenia, daty chrztu, ślubu i ewentualnie śmierci. W podobnej kolejności należało zapisać innych domowników. Księgę należało weryfikować każdego roku w czasie kolędy duszpasterskiej. Najstarsza *Księga status animarum* zachowała się z 1635 r. w Wilamowicach koło Oświęcimia. „Każdy kapłan, mający rząd powierzonymi sobie duszami [...] powinien owce swoje [...] corocznie pewnych czasów odwiedzać, aby wiedział liczbę parafian swoich” Na marginesie tych ksiąg duszpasterz często odnotowywał spowiedź wielkanocną i postawy moralne swoich parafian³

Instytucją, która powstała w tym samym czasie, a zajęła się wprost katechizacją i wychowaniem młodego pokolenia w rodzinie było Bractwo Nauki Chrześcijańskiej. I ono miało swoje korzenie w poleceniu Soboru Trydenckiego, by „proboszczowie z całą sumiennością i roztropnością, wzorując się na katechezie soborowej, starali się wyjaśniać w ojczystym języku moc i pożytek sakramentów”, a także „przynajmniej w niedziele i święta uroczyście nauczać zasad wiary swoich wiernych” Te właśnie zadania nauczania i formowania katolickiej rodziny przejęło Bractwo Nauki Chrześcijańskiej, powołane do życia w Mediolanie w 1566 r. przez Marka de Sadis Cusani dla świeckich i duchownych. Bractwo to otrzymało zatwierdzenie i poparcie ze strony Piusa V, który bullą *Ex debito pastoralis* z 6 X 1571 r. je zatwierdził i zalecił biskupom; niebawem przeniosło ono główną swoją siedzibę do Rzymu. W Polsce pierwszą placówkę miało w Nowym Sączu (1596), a zalecił je proboszczom synod plenarny kardynała prymasa Maciejowskiego z roku 1607. Głównym jego celem było, by „członkowie bractwa czeladkę swoją i insze ludzie proste i nieumiejętne uczyć pacierza, Kreda, przykazania Bożego i kościelnego, albo gdyby sami nie umieli, to żeby do kościoła w niedziele na kazania, a po obiedzie i na naukę powinności chrześcijańskich przysłać, a sami też przebywać uczyć się tego mają”⁴.

Trzecią instytucją kościelną wczesnego okresu potrydenckiego było Bractwo Świętych Aniołów Stróżów. I ono powstało w Rzymie w ramach reformy

³ B. K u m o r, *Księgi Status animarum w diecezjach polskich (do roku 1918)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1(1967), s. 89-109; P a s t o r, dz. cyt., Bd. XII, s. 163.

⁴ *Statuty Bractwa Literackiego Nauki Chrześcijańskiej przy Kolegiacie św. Małgorzaty w Nowym Sączu*, wyd. B. Kumor, ABMK 2(1960), z. 1-2, s. 354-361.

życia religijnego wiernych za pontyfikatu papieża Piusa V (1566-1572). Powstawały wówczas i działały aktywnie liczne nowe bractwa, które m.in. stawiały sobie za cel wychowanie dziewcząt (Bractwo Zwiastowania NMP – przed 1567)⁵.

Do tych nowych instytucji kościelnych, które podjęły pracę nad rodziną katolicką, należało Bractwo Świętych Aniołów Stróżów. Kult ich zaczął się rozwijać już w IX stuleciu, a ich święto obchodzono wraz z uroczystością św. Michała Archanioła 29 IX. W późniejszym okresie kult Świętych Aniołów Stróżów szerzył się w okresie reformy katolickiej w Hiszpanii i Francji. Samo bractwo powstało w Rzymie prawdopodobnie w okresie pontyfikatu papieża Piusa V. Na ziemię polską przeszczepiono to bractwo stosunkowo wcześnie. Na prośbę przełożonego generalnego zakonu ojców paulinów, o. Jana Zalicza, papież Urban VIII mocą bulli *In supremo* z 30 VIII 1624 r. zezwolił generałowi i prowincjałowi paulinów zakładanie tego bractwa przy kościołach paulińskich za zgodą ordynariusza miejsca. W bulli tej papież obdarzył bractwo odpustami zupełnymi na godzinę śmierci, a także na święto Aniołów Stróżów (2 X) pod zwykłymi warunkami, a nadto odpustami 7 lat i 7 kwadragen dla członków bractwa w uroczystość św. Jana Chrzciciela (24 VI), św. Stanisława B. i M. (8 V), św. Pawła I Pustelnika (15 I) i św. Filipa Neri (26 V), a za wypełnienie obowiązków brackich względem bliźnich – 60 dni pod zwykłymi warunkami⁶. Przy poparciu króla Zygmunta III Wazy paulini uzyskali nową bullę Urbana VIII *Pastoris aeterni* z 8 X 1626 r., mocą której papież zezwolił generałowi i prowincjałowi polskiemu na erygowanie Bractwa Świętych Aniołów Stróżów przy kościołach parafialnych i zakonnych za zgodą ordynariusza miejsca i rektora kościoła dla wszystkich wiernych. Równocześnie papież udzielił Bractwu jasnogórskiemu tych samych łask i przywilejów, które miało Arcybractwo Świętych Aniołów Stróżów w Rzymie od jego poprzedników⁷.

Odtąd rozpoczął się prawie tryumfalny pochód bractwa przez polskie ziemie i diecezje. Już 16 IV 1626 r. biskup krakowski, jeden z największych reformatorów potrydenckich, ogłosił admisję bractwa do kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej, a 1 IX 1627 r. do wszystkich kościołów w diecezji. Dnia 6 VII 1626 r. podobną admisję bractwa ogłosił administrator

⁵ P a s t o r, dz. cyt., Bd. VIII, s. 166 n.

⁶ B. M a t y s z c z y k, *Bractwa religijne na Jasnej Górze w okresie Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1982, s. 93-96.

⁷ Tamże, s. 67-68.

archidiecezji gnieźnieńskiej, ks. Piotr Grochowicki⁸. Zakładanie bractwa polecił synod plenarny prymasa Jana Wężyka w 1628 r.; „W celu wzrostu nabożeństwa do SS. Aniołów Stróżów, których pragniemy otoczyć czcią i uszanowaniem, a święto ustalone przez Pawła V (1621) na niedzielę po św. Michale przyjmuje i zaleca przestrzegać”⁹

Odtąd Bractwo Świętych Aniołów Stróżów zakładano prawie we wszystkich diecezjach obydwu metropolii polskich i w kościołach zakonnych. Bractwa te zaczęły powstawać na ziemiach Polski i Litwy po 1620 r. i bardzo często wiązały się z działalnością paulinów. Najwcześniej powstała prebenda (ale bez bractwa) pod wezwaniem Świętych Aniołów Stróżów w kolegiacie w Wiślicy z fundacji króla Kazimierza Jagiellończyka (1464)¹⁰. Prebendy brackie, zwane promotoriami, najliczniejsze były w diecezji krakowskiej. Należały do nich Kobylanka (1772), Mokrsko (1757), Kraków (przed 1659), Żywiec (1639), Milówka (1628), Jurków koło Tarnowa (1659), u norbertanów w Nowym Sączu (1631), Czarnym Dunajcu (1669), Lelowie (przed 1786), Zbuczynie (przed 1786), Jastrzębce Starej (1695) i Porębie Radlnej (1632)¹¹. W archidiecezji gnieźnieńskiej bractwo to istniało m.in. w Odrzywole (1680), Szadku (1649), Gidlach (1699), Kole (1651), Sędziejowicach (1652), Krotošynie (1716), Łowiczu (1723), Łęczycy 1690)¹². Było ono również zakładane przez paulinów w diecezji poznańskiej¹³, chełmińskiej (w 8 parafiach)¹⁴, a także w diecezji wrocławskiej na Śląsku, (Bogacica – 1721)¹⁵

Bractwa te organizowali paulini również w diecezjach kresowych, a więc w diecezji przemyskiej (w 3 parafiach)¹⁶, archidiecezji lwowskiej (w 3 para-

⁸ Tamże, s. 96-97, 98-99.

⁹ *Synodus provincialis Gnesnensis provinciae sub R. D. Joanne Wężyk... archiep. Gnesnen. Petricoviae a.D. 1628 die 22 Maii celebrata, Cracoviae 1629*, s. 94.

¹⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Acta episcopalia*, vol. 10, k. 178.

¹¹ AKMK, *Acta Officialia*, vol. 201, s. 566-573 (Kobylanka); vol. 189, s. 1-3, vol. 192, s. 455-456 (Mokrsko); vol. 137, s. 393-394 (Kraków); *Acta administratorialia*, vol. 24, s. 368-374 (Jurków); *Liber beneficiorum 1786*, s. 68 (Lelów), 104 (Zbuczyn); B. K u m o r, *Archidia-konat sądecki*, Lublin 1964, s. 54, 104 [nadb. z ABMK]; t e n ż e, *Prepozytura Tarnowska*, Lublin 1966, s. 25, 38 [nadb. z ABMK].

¹² *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, Lublin 1961, zob. Index.

¹³ J. N o w a c k i, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 748.

¹⁴ *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 83.

¹⁵ W. B o c h n a k, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI do 1810 roku*, Wrocław 1983, s. 84.

¹⁶ H. B o r c z, *Bractwa religijne w kościołach parafialnych diecezji przemyskiej w okre-*

fiach)¹⁷ oraz w diecezji łuckiej i brzeskiej na Wołyniu i Ukrainie (w 2 parafiach)¹⁸. Według przekazów źródeł jasnogórskich tylko w latach 1628-1640 paulini założyli przeszło 120 ognisk tego bractwa przy kościołach zakonnych i parafialnych. Liczba ta do 1755 r. uwielokrotniła się¹⁹. Poza granicami Polski Bractwo Świętych Aniołów Stróżów rozszerzali paulini przy swoich klasztorach na Węgrzech, Czechach, Charwacji, Austrii, Szwajcarii i Niemczech²⁰.

Bractwo to miało na celu aktywną działalność charytatywną. Obok więc obowiązków dewocyjnych jego członkowie „mieli czcić i słuchać swego Anioła Stróża”, uroczyście obchodzić jego święto, często przystępować do sakramentu pojednania i Eucharystii, Przynajmniej dwa razy w roku mieli brać udział w procesjach i mszach św. ku czci Świętych Aniołów Stróżów, towarzyszyć kapłanowi ze światłem idącemu do chorego, a także mieli uczyć lud prawd wiary, godzić zwaśnionych, szerzyć kult Świętych Aniołów Stróżów, a także pomagać biednym, a pielgrzymów przyjmować na noclegi.

Zaliczyłem to bractwo do potrydenckich organizacji kościelnych prorodzinnych. Statuty bowiem bractwa zobowiązywały rodziców, „by starali się, żeby w ich domu grzechów nie było”, a więc troska o chrześcijański charakter rodziny, a także „by dawać dobry przykład, zwłaszcza dzieciom, domownikom i sąsiadom bliskim”²¹. Tak przeto Bractwo Świętych Aniołów Stróżów miało charakter głęboko duszpasterski i prorodzinny. Nic dziwnego, że powstało ono w okresie potrydenckiej odnowy życia religijnego w rodzinie.

Bractwo było otwarte dla wszystkich katolików bez względu na pochodzenie społeczne, płeć czy stan majątkowy. Zapisywali się doń królowie i królowe Polski (m.in. Zygmunt III Waza, Władysław IV), wybitni przedstawiciele rodów polskich (Leszczyńscy, Lubrańscy, Opalińscy, Wiśniowieccy), prymasi i biskupi (Jan Wężyk, Maciej Łubieński, Marcin Szyszkowski i J. Tyszkiewicz). Bractwo było wielce popularne. Tylko na Jasnej Górze w latach 1628-1640 zapisało się doń 200 000 członków ze wszystkich polskich warstw społecznych. Zachowane w Archiwum na Jasnej Górze księgi brackie „dla

sie przedrozbiorem, RTK 28(1981), z. 4, s. 88.

¹⁷ J. K r ę t o s z, *Organizacja archidiecezji lwowskiej od XV wieku do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 282.

¹⁸ L. K r ó l i k, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, s. 336.

¹⁹ M a t y s z c z y k, dz. cyt., s. 41.

²⁰ H. C z e r w i e ń, *Bractwo (Aniołów Stróżów)*, EK, I, kol. 616-617.

²¹ M a t y s z c z y k, dz. cyt., s. 43-44; C z e r w i e n, dz. cyt., k. 616-617.

osób znaczniejszych” zawierają 7 156 wpisów za lata 1756-1793, a dla szerszych warstw społecznych księga druga za lata 1757-1793 obejmuje aż 105 848 zapisanych członków. Trzeba zatem przyjąć, że w Rzeczypospolitej Obojga Narodów do 1795 r. zapisało się do bractwa kilkaset tysięcy członków²².

Wpływ zatem bractwa na formację katolicką rodziny był duży, zwłaszcza w początkach jego działalności. W XVIII w. podobnie jak w innych bractwach położono większą wagę na formy pobożnościowe. Na skutek rozbiorów Polski bractwo to zanikło. Utrzymało się jedynie na Jasnej Górze.

DIE HEILIGEN SCHUTZENGELBRUDERSCHAFT IN POLEN IM XVII. UND XVIII. JAHRHUNDERT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Zu den Anregungen der kirchlichen Institutionen nach dem Tridentischen Konzil, die sich mit der Seelsorge und religiöser Gestaltung der katholischen Familie beschäftigt haben, gehörten die Bücher *status animarum*, und die Bruderschaft der christlichen Lehre und die Heiligen Schutzengelbruderschaft. Alle entstanden in der Zeit der Erneuerung nach Tridentinum während des Pontifikats des Papstes Pius V. (1566-1572). Das Buch *status animarum* und die Bruderschaft der christlichen Lehre waren in Polen schon zu Ende des XVI. Jahrhunderts bekannt. Die erste Heiligen Schutzengelbruderschaft dagegen haben die Pauliner (1624) in Polen gegründet. Sie haben vom Papst Urban VIII. (1626) das Recht auf Gründung dieser Bruderschaft in allen Pfarr- und Ordenskirchen auf dem Gebiet des Königreichs Polen und Litauen bekommen. Infolge dessen hat sich die Bruderschaft in allen Diözesen Polen-Litauens, und auch in den Diözesen an der Grenze im Osten und Westen Polens eingebürgert. Er war sehr populär und von den Primaten und Bischöfen anempfohlen, hatte ernste Einwirkung auf die religiöse Gestaltung der katholischen Familien.

Übersezt von Barbara Zezula

²² M a t y s z c z y k, dz. cyt., s. 44-45; C z e r w i e ń, dz. cyt., k. 616-617.